

Gianfrancesco Aldobrandini generális prágai tárgyalásai. Adalék a Szentszék háborús szerepvállalásához 1597-ben*

Ha mérleget vonnánk a keresztény koalíciónak a harctereken elért sikereiről, a tizenöt éves háború megelőző négy évről a végeredmény finoman szólva sem lenne egyértelmű: a kisebb kudarcok és sikerek tételes felsorolásától eltekintve, 1597 elején a hadihelyzet a következőképpen nézett ki. Elveszett Győr, Pápa és Eger, ellenben sikerült visszafoglalni Esztergomot. Mezőkeresztesnél a császári hadsereg – ha nem is döntő – vereséget szenvedett, amennyiben a csatateret átengedte a töröknek és ott maradt az összes felszerelése. Ezt kiegészítette az erdélyi és román fegyverek 1595. évi havasalföldi sikere. A mérleg tehát felemás, minden azon múltott azonban, hogy a koalíció tagjai mennyire elkötelezettek a háború folytatása ügyében, mert világos és egyértelmű volt, hogy az oszmán uralomnak csak több éves harccal lehet véget vetni, amelyhez azonban a török területek védelmének stratégiai fontosságú támpontjai kiiktatása mellett nélkülözhetetlenek a nyílt mezei ütközetek, illetve az ott elért sikerek is. A mezőkeresztesi vereség megmutatta a nyugati hadrendszernek a szakirodalom által közhelyként régóta emlegetett hiányosságait a logisztika, a hadfelfogadás/mozgósítás terén, amely részben a zsoldosrendszerből, részben pedig az ellátás problémáiból következett, ehhez járult a hadügy egységes irányításának hiánya.¹

De megmutatott egy másik, az emberi tényezőben gyökerező hiányosságot is: hiába voltak jó katonái és tisztjei a császári hadseregnek, hiába lett volna meg a stratégiai célkitűzés is, azaz Buda visszafoglalása és a török kiűzése, összhangban azzal, amit a magyarok is akartak, és amelyet erejükhez mérten, a Habsburg birodalom többi országához, tartományához hasonlóan támogattak is, ha a katonákat és a háborút végső soron irányító politika és stratégia vonalvezetése sem volt következetes. A császári kormányzat meghatározó, a döntésekre meghatározó befolyást gyakorló elemei, különösen a kudarcok hatására, már a háború kezdeti időszakában is elővették a béke ügyét. A császár legközelebbi és legfőbb – kárpát-medencei – szövetségese, az Erdélyi Fejedelemség, pontosabban Báthory Zsigmond magatartása szintén aggodalomra adott okot.

A Szentszék volt az egyetlen szilárd, a háborús célkitűzéseket maradéktalanul megvalósítani akaró és erre kész tagja a ligának, amely azonban térben a legtávolabb volt. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy ha érdekeit és elképzeléseit érvényesíteni akarta,

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatásával.

¹ Az 1597. év eseményeiről ld. TÓTH, 2000, 265–280; BRUNELLI, 2018, 89–123.; Pápa ostromáról BANFI, 1939, 213–228, PÁLFFY, 1997. A logisztikáról a tizenöt éves háború idején BAGI, 2011, passim. A nyugat-európai hadseregek ellátási problémájáról a 17. században ld. PERJÉS, 1999, 223–252.

hatványozott erővel kellett fellépnie: a nunciatúrák kiterjedt rendszere által az eszközök erre rendelkezésére is álltak.

A másik lehetőség a pápai csapatok személyes jelenlétéből adódott, amelyeket közvetlenül Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális irányított. Közvetett csatornaként számolnunk kell azzal a számtalan olasz condottierével és venturierivel,² akik egyrészt szoros kapcsolatot tartottak fenn a pápasággal és a nunciatúrákkal, valamint erős bázisaik voltak a grazi, bécsi, prágai, valamint a gyulafehérvári udvarokban, amelyeknek a politikájára hol erősebb, hol kevésbé erős hatást tudtak gyakorolni. Éppen ezért érthető, hogy a legkritikusabban, ha nem is mindig jogosan, éppen a pápaság, illetve Aldobrandini generális viszonyult a császári udvar, valamint az erdélyi fejedelem nem teljesen következetes, és a háború ügy mellett nem teljesen elkötelezett magatartásához.

Ennek lenyomata a generális 1597. március 17-ei valószínűleg Pietro Aldobrandini bíboros neposnak írt levele, amelyen érződnek a mezőkeresztesi csata keserű tapasztalatai. Jóllehet pápai csapatok nem vettek részt az ütközetben, lefolyásáról Aldobrandini bizonyára több forrásból is értesült. A levél egyik, a történetírás figyelmét elkerülő információja, hogy a csatában finoman szólva nem sikerült összhangot teremteni az erdélyi és a német kontingens között. A generális azt írja, hogy a csata után sem a németek az erdélyiekkel, sem az erdélyiek a németekkel nem óhajtanak soha többé együtt harcolni. Az okot is megnevezi, ami szerinte az, hogy az erdélyiek elsőként futottak meg a csatából.³ Mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy a történetírói hagyomány és nyomában a történetírás némileg másként látja az erdélyi kontingens szerepét, és különösen a csatában résztvevő csapatok létszámát. Aldobrandini szerint a táborba Zsigmond fejedelem mindössze 6 ezer emberrel érkezett, amit a pápai és spanyol segélypénzek nagyságának függvényében túlságosan kevésnek ítélt meg.⁴ Szamosközy leírja, hogy a táborba keresztes zászlóval bevonuló Zsigmond a jobbszárnyon vitézkedett, és az ott kivívott sikert neki köszönhatték.⁵

A fejedelemmel kapcsolatos elégedetlenséget osztották a császári tanácsosok is. A Zsigmonddal kapcsolatos kritika és elégedetlenség a következő pontokban fogalmazódott meg. A neki küldött segélypénzeket a fejedelem eltékozolta: finanszírozott belőle egy haszontalan temesvári vállalkozást, amely csak a pénzt és a katonaságot vitte, gyakorlati haszna nem volt. Ugyanakkor feltűnt, hogy többszöri prágai látogatása alkalmából ékszerekre, valamint jutalmakra, adományokra meglehetősen sokat áldozott. Aldobrandini nem mondja ugyan ki, de nyilván arra gondolt, hogy mindezt a segélypénzek tették lehetővé. Ugyanakkor beszámol arról is, hogy Zsigmond sem elégedett szövetségeseivel, akikről, főleg persze a császártól, továbbra sem kapta meg a szerződésben megígért és kikötött segítséget. Mint tudjuk, ebben is volt egy nagy adag igazság. A legsúlyosabb vád azonban

² A condottiere olyan katona, akinek volt szerződése (condotta). Ez volt az általános elnevezése az olasz zsoldoskatonáknak, illetve vezéreiknek a középkorban. A venturiere szerződéssel nem rendelkező, azaz zsoldot nem kapó önkéntes. Ez utóbbira később inkább a volontario kifejezést alkalmazták.

³ 4. sz. irat.

⁴ 4. sz. irat.

⁵ *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések*, 267.

a törökkel fenntartott kapcsolat volt: nem mintha ezzel nem lett volna meggyanúsítva a császár, de Zsigmond esetében erről jóval többről volt szó.

A háború alatt végig megmaradtak a diplomáciai csatornák a Porta felé, és ezt, nagyon is helyesen, a fejedelem, illetve tanácsadói a fejedelemség érdekében tették, mivel kételyek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy a császár teljesíteni tudja szerződésbe foglalt kötelezettségeit. Ugyanakkor jóhiszeműségének bizonyítékeként a török levelezést elküldte Prágába, amiből nem csinált titkot. Ez azonban nem növelte a bizalmat irányában. Aldobrandini azt is tudni véli, hogy Báthory hajlandó a szokásos portai adó megfizetésére is, bár ennek nyomát a ránk maradt török–erdélyi diplomáciai levelezésanyagban nem találtam.⁶

Mindezek következményeként a generális azt javasolta, hogy inkább a török elleni harcban erős elkötelezettséget mutató románokat és bolgárokat kellene támogatni minden lehetséges eszközzel. Nem úgy tűnik, hogy ez az erdélyiek rovására ment volna, ám nyilvánvaló, hogy itt a generális tulajdonképpen arra tett javaslatot, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat meg kellene osztani, ami nyilvánvalóan azt jelentette, hogy az erdélyi fejedelemségnek, a mutatott teljesítménye alapján kevesebb járt volna. A másik haszna pedig, amit szintén nem mondott ki, az lett volna, hogy azt remélte, hogy a román és bolgár fegyverek visszatartják Erdélyt az oszmán függőségbe való visszatéréstől. Ennek az elgondolásnak a valóság alapját a hamarosan bekövetkező események igazolták. A fejedelemség stratégiai szerepe miatt egészen egyszerűen nem hullhatott ki a törökellenes szent ligából, és a pápai diplomáciának, nem különben a császárnak elsőrangú érdeke fűződött ahhoz, hogy ezt a szerepet ne kényszerű, hanem operatíván együttműködő szövetségként játssza el.

Mindezek figyelembevételével a kérdés az volt, hogy a mezőkeresztesi kudarc, valamint Eger elestének fényében hogyan tervezzék meg a szövetségesek 1597. évi hadműveleteit, mégpedig úgy, hogy ha már a hadműveleti terepen közösen nem hajlandók, legalább külön, de ugyanakkor egymást segítve működjenek együtt.

Mivel egyértelmű volt, hogy ebben az évben nem kerül sor erdélyi hadjáratra, nem is annyira a pápa, mint inkább a császár akarata miatt, azt kellett eldönteni, hogy melyik magyarországi hadszíntéren vessék be a pápai csapatokat? Két lehetséges célpont merült fel az iratok tanúsága szerint: az egyik Buda, illetve valamelyik nagyobb magyarországi vár, város elleni támadás, például Győr visszavétele, illetve Székesfehérvár visszafoglalása. Vagy a horvátországi hadszíntér, Ferdinánd főherceg ugyanis fenyegetve érezte magát, ezért azt kívánta elérni, hogy a pápai csapatokat itt vessék be. Ezzel természetesen közvetve védte volna az észak-itáliai területeket, elsősorban a velencei államot. Mindkét irány mellett szóltak érvek: a pápai csapatokat azonban nem lehetett kettéosztani, nemcsak azért, mert a császár teljes egészében igényt tartott rájuk, hanem mert maga Aldobrandini generális sem óhajtott ily módon kiengedni az irányítást a kezéből. Erre minden oka megvolt, a két évvel ezelőtti, jóllehet sikerrel végződő esztergomi ostrom egyik, általa többször hangoztatott tanulsága éppen az egységes vezetés hiánya,

⁶ 4. sz. irat. A fejedelemség ezzel kapcsolatos politikájáról: KRUPPA, 2003, 603–651.

pontosabban a kiváló és általa is becsült Mansfeld halála utáni gyenge kezű és bizonytalanlankodó vezetés volt. A másik, a csapatok megosztása elleni érvét a logisztikai nehézségekre lehetett visszavezetni: az 1595. évi hadműveletek során bebizonyosodott, hogy a nem megfelelő előkészítés súlyos következményeket von maga után. A generális emlékeztében még élénken éltek azok a nehéz pillanatok, amikor a császári adminisztráció nem megfelelő működése következtében katonái az éhezés határára jutottak.

Aldobrandini 1597. március derekán érkezett a prágai udvarba, hogy az 5. háborús év teendőiről tárgyaljon. Az előző évben nem jártak pápai csapatok a magyarországi hadszíntéren, vagy pontosabban fogalmazva hazavonulásuk egészen 1596 elejéig elhúzódtott, mivel a császár a végsőkig ragaszkodott ahhoz, hogy a megmaradt állomány teljelen át, hogy a következő évben azonnal felhasználható legyen. Akkor a generális minden követ megmozgatott, hogy megakadályozza ezt a véleménye szerint a pápai csapatok teljes pusztulásához vezető tervet. Jól látta, hogy az átteleléshez nem adottak a feltételek. A pápa azonban ragaszkodott ahhoz, nem is annyira azért, hogy II. Rudolf kedvében járjon, hanem egyrészt az 1595-ben a magyarországi és erdélyi hadszíntéren elért sikerek miatt, másrészt mivel nagy álma, ahogyan jelmondatában is olvasható, a török kiűzése volt. Végül Aldobrandini akarata érvényesült, azonban a következő, 1596. év eseményei, Eger eleste, valamint a mezőkeresztesi csata elvesztése miatti sokk hatására Rómában egy újabb hadsereg kiállításáról döntöttek.

Érthető, hogy ez alkalommal szerették volna elkerülni az előző hadjárat során tapasztalt nehézségeket, problémákat, amelyek elsősorban a császári adminisztráció nem kielégítő működéséből fakadtak. Éppen ezért döntöttek még 1596 végén a Congregazio Germanicában arról, hogy egy katonát, a híres Farnese családból származó Mario Farnesét a prágai udvarba küldik, hogy megtárgyalják a következő évi hadjárat részleteit. Farnese végül otthon maradt, helyette Aldobrandini ment.⁷ 1597. február–márciusában igazi diplomáciai csúcsra került sor ekkor Prágában. A tanácskozásokon, mert a levelezésanyagból kiderül, hogy több is volt, a császári tanácsosok mellett jelen voltak a magyarok, Aldobrandini generális, Speciano prágai és Visconti erdélyi nunciusok, valamint Báthory Zsigmond fejedelem.⁸ A tanácskozásokról iratok, legalábbis olyanok, amelyek közvetlenül ezeken készültek volna, tudomásom szerint nem maradtak ránk, de nunciusi jelentésekből, valamint a generális leveleiből rekonstruálhatjuk a főbb témákat.

Az első, és most a mi szempontunkból a legfontosabb a háború kérdése volt. A másik Báthory lemondási szándéka. Jóllehet ezt már az előző évben megpendítette, de a mezőkeresztesi vereség, a lengyelek, finoman szólva, nem háború-, következésképpen Erdély és császárellenes hozzáállása, a beigért, de elmaradó katonai segítség, valamint sikertelen házassága szándékát végül szilárd elhatározássá érlelték.⁹ Ez egy sor kérdést vetett fel, hogy csak a legfontosabbat említsem, ki kormányozza majd Erdélyt? Most csak jelezni kívántam a problémát, amelyet nem lehetett függetleníteni az 1597. év tervezésével kapcsol-

⁷ BRUNELLI, 2018, 92–93.

⁸ A március 10-i tanácskozásról: PÁLFFY, 1997, 34–35.

⁹ A lemondási tárgyalásokról bőségesen: SZILAS, 2002, 77–95.

latban. Annyit mindenesetre a császári és a pápai diplomáciának sikerült elérnie, hogy a fejedelem hajlandónak mutatkozott országa katonai szerepvállalására, aminek bizonyítéka Temesvár teljes kudarcot hozó ostroma az év októberében, amelyet már nem is Zsigmond, hanem gyűlölt és rettegett kancellárja, Jósika vezényelt le.¹⁰

De a legfontosabb kérdés mégis csak az volt, hogy a hadműveleteket milyen irányban indítsák el, és milyen stratégiai célt tűzzenek ki a császári–pápai haderő számára. Az alább közlésre kerülő iratok Aldobrandini generális levelezésében maradtak fent és hűen tükrözik azokat az elvárásokat, illetve azokat az elképzeléseket, amelyeket az addigi háborús tapasztalatok nyomán a pápai udvarban megfogalmaztak. Nem vállalkozom az 1597. évi tavaszi tárgyalások részletes ismertetésére még szentszéki nézőpontból sem, csupán arra szorítkozom, hogy az alábbi dokumentumok segítségével rávilágítsak ezeknek a tárgyalásoknak egy eddig homályban maradt részletére. Ugyanis látni fogjuk, hogy nem kizárólag adminisztrációs logisztikai, hanem olyan politikai-stratégiai felvetések is megfogalmazódtak, amelyek nem feltétlenül a császári udvar gyakorlatát követték, és az általa prioritásként megfogalmazott célokat tették a magukévá. Ezt azért fontos megjegyezni, mert bár ezt a szakirodalom nem súlyának megfelelően hangsúlyozza, de Róma egyenrangú szövetségese volt a császárnak, és nemcsak katonákban, hanem anyagiakban is óriási áldozatot hozott, amelynek érdekében a pápaság egész kelet-közép-európai nunciatúrai rendszerét, ha úgy tetszik, külpolitikai gépezetének igen tekintélyes részét a háború folytatása, az ehhez szükséges újabb források bevonásának az érdekében mozgósította.¹¹

Első szövegünk Aldobrandini generálisnak a császárhoz intézett emlékirata, amelyből, jóllehet rendkívül diplomatikusan fogalmaz, kiderül, hogy Rómában finoman szólva nem voltak megelégedve a legfelsőbb irányítással.¹² A kortársak, és nyomában a szakirodalom sokat foglalkozott II. Rudolf excentrikus jellemével, különösképp magatartásával, amely nem könnyítette meg egy olyan sok komponensből álló, heterogén birodalom irányítását, amilyen a Habsburg Monarchia volt,¹³ különösen a tizenöt éves háború idején, aminek megvívása egy nála jóval rátermettebb uralkodót igényelt volna. Ezt tehát igen jól látták a pápai udvarban is, a javaslat, pontosabban a hátlapjára írottak alapján a memoriale ennek figyelembevételével készült. Az emlékirat, amely Aldobrandini

¹⁰ TÓTH, 2000, 279–280.

¹¹ Például Kenyeres Istvánnak a háború finanszírozásáról készült kitűnő tanulmányában a pápaság anyagi szerepvállalásánál a táblázatban mindössze kétszer 30333 összeg szerepel, illetve még egy 2,8 milliós összeg. KENYERES, 2013, 561–562. A szerző helyesen megjegyzi, hogy a táblázatban szereplő igen csekély összegben nincsenek benne a három hadjárat költségei, amelyek a közölt számadatot igen jelentősen felfelé módosítják. De a szakirodalom alapján közölt 2,8 milliós összeg is kevésnek tűnik. El lehetne például azon gondolkodni, hogy vajon a pápai tizedekből átengedett hányad hol került elszámolásra, vagy hogy vajon a háborús támogatások közé kell-e sorolni Alfonso Visconti erdélyi nunciatúrájának fenntartását, amire se előtte, sem utána nem került többé sor a pápaság történetében, illetve a háború érdekében a régióba, sőt Nyugat-Európa különböző országaiba elküldött, nem csekély számú pápai hivatalnok, legátus, az Apostoli Kamara különböző rangú tisztviselői stb. útjainak költségeit is, mert ezek talán külön-külön nem, de együttvéve minden bizonnyal igen tekintélyes összeget rúgtak.

¹² 1. sz. irat.

¹³ EVANS, 1973, 13–61.

generális saját munkája, tartalmában és megfogalmazásában az ő általa kapott instrukciót követte,¹⁴ három fő téma köré csoportosította mondanivalóját. A leghangsúlyosabb talán az első, amely a német birodalom szerepvállalását feszegeti. Világos, szól a szöveg, hogy az eddigi háborús erőfeszítések nem elegendők: a mezőkeresztesi csatát ugyan egy szóval sem említi sem itt, sem később, de bizonyosan erre gondol. A pápa már eddig is másfél millió forintot költött a háborúra, anyagi lehetőségei pedig nem engednek meg többet, tekintve, hogy a pápai segélyre más hatalmak is igényt tartanak, ezért a császárnak a birodalom rendjeihez kell fordulnia, mivel a befektetett anyagi eszközök szemmel láthatóan nem hozták meg a kívánt eredményt. A sikeres oszmán katonai előretörés elsősorban birodalmi területeket veszélyeztet. Ha elesnek Magyarország és Horvátország határai, elvész Erdély és Lengyelország, ami által az ellenség ereje nő. Élő példái ennek az oszmán előrenyomulásnak a balkáni területek, illetve Konstantinápoly eleste, amelyeknek a gazdagsága most már az oszmán birodalmat gazdagítja és ellenkezőleg a kereszténységet szegényíti el. A korabeli antiturcica irodalom közhelyeit idézi, amikor a szomszéd házát elpusztító tűzvészről beszél, amely könnyen átterjedhet a szomszéd területére.¹⁵

Mivel a birodalmat a vallási ellentét osztja meg, ezért a császár személye felértékelődik (ez a második téma): ha Rudolf elszánná magát, hogy személyesen vonul hadba, akkor a birodalmi rendek félretennék érdekellentéteiket és felsorakoznának mögé. A generális ugyan nem mondja ki, de bizonyosan arra céloz, hogy a császárok beiktatásukkor felesküdnek a vallás, értsd a kereszténység védelmére. Ennek ugyebár korábban, a hitszakadás előtt egyértelmű volt a jelentése, Luther óta azonban már nem annyira. Ezt fejezi ki a császárok által felvett *defensor fidei* cím (hasonló értelmű és tartalmú a szultánok által viselt gázi, hitharcos címe). Ha belegondolunk, Aldobrandini, pontosabban a pápaság – mert világos, hogy nem csak a saját véleményét fejti itt ki¹⁶ – álláspontja figyelemreméltóan rugalmas. Hisz ez a javaslat zárójelbe tenné a birodalmat feszítő és feloldhatatlannak bizonyuló vallási kontroverziákat, emelné a császári tekintélyt, megnyitná a pénzforrásokat, a birodalmi rendek ugyanis az összes császári proposíciót, például a Türkenhilfe tárgyában, gyanakodva fogadtak, és végül, de nem utolsósorban, ezáltal megteremtődnének a feltételei egy sikeres, akár védekező, akár támadó törökellenes háborúnak.

Az emlékirat végén a császár lehetséges szövetségeseit veszi sorra, ezt azonban nem elsősorban politikai, hanem pénzügyi szempontból teszi. A pápának ugyanis nincs lehetősége arra, hogy minden törökellenes harcra bekapcsolódó politikai tényezőt pénzeljen. Mivel a generális még lát reményt Lengyelország csatlakozására, ezért a támogatásra szánt segélyek legnagyobb részét ez az ország kapná. Hogy mekkora összegről van szó, a következő bekezdésből derül ki: a generális úgy folytatja, hogy ha a lengyelekkel meghiúsulna a liga, akkor őszentsége egy 6-8 ezer fős gyalogosokból álló pápai segélyhadat tudna finan-

¹⁴ JAITNER, 1984, 278–320.

¹⁵ A toposszal kapcsolatban: HOPP, 1992, 63–66.

¹⁶ A személyes hadbavonulás szerepel az Aldobrandininek adott instrukcióban is. JAITNER, 1984, 284.

szírozni, amelyet három helyen lehetne bevetni. Az egyik lehetséges terület Horvátország, ez esetben Ferdinánd főherceg kapná a katonai segílyt. A másik Erdély, a harmadik természetesen a magyar királyság lenne. Akárhogyan is dönt a császár, tegye minél hamarabb, mert a kései hadfoglalás megghiúsíthatja az erők hatékony és időben történő bevetését. Ennek eldöntését a császárra bízza. Ezzel zárul az emlékirat.

A császár válasza közvetlenül az emlékirat előtt található a kötetben. Ennek lényege a következő: öfelségének több, egyébként nem részletezett okból sajnos nem áll módjában személyesen is hadba szállni. Ezzel az emlékiratban megfogalmazott, véleményem szerint rövid és hosszútávú következményeit illetően mindenképpen, legfontosabb javaslat nem valósult meg, amelyből az is következik, hogy a birodalom rendelkezésre álló erőforrásait, amelyekről Kenyeres István kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy így is igen jelentősök – évi kb. 1,2 millió rajnai forint gyűlt össze *Türkenhilfe* címén –, messze nem lesz képes a császári udvar a háborúhoz szükséges optimális mértékben kiaknázni.¹⁷ A tizenöt éves háborúval foglalkozó szakirodalom máig igen kevés figyelmet szentel az emberi tényezőnek, és nem értékeli megfelelő mértékben azt a ténytet, hogy Rudolf alkalmatlan volt a császári tisztségre, pedig a háború sikeres megvívásának nemcsak anyagi oldala van, és meglátásom szerint ebben az esetben nem is ez volt a döntő tényező.

A császári válasz a hadsereg nagyságával kapcsolatban az 1597-es háborús évre 46–50 ezer főnyi, többnemzetiségű hadsereg felállítását helyezte kilátásba, és természetesen a pápa által felajánlott maximális keretszámra, azaz mind a nyolcezer gyalogosra tartott igénytet.¹⁸ Talán a lemondási tárgyalások elindításával függ össze, hogy Erdély nem jelenik meg az iratban, pedig, amint fentebb említettem, a pápai segíly kiosztásánál Rómában a császár és Ferdinánd főherceg mellett figyelembe vették Báthory Zsigmondot is. A hallgatás mindenesetre sokatmondó, különösen, hogy Ferdinánd főherceget illetően a válasz kitért a részletekre, és ez, legalábbis a főhercegre nézve, nem tartalmazott semmi biztatót. Belső-Ausztria védelme, olvassuk, a török támadásban érintett észak-itáliai államok feladata, a katonai segílytet tehát nekik kell nyújtaniuk. Niederkorn monográfiájából tudjuk, hogy a császári az itáliai államoktól hűbéri jogaira hivatkozva követelt részvételt, elsősorban persze anyagit, a török elleni háborúban.¹⁹ Az udvar tehát kétségtelenül egy meglévő gyakorlatra hivatkozott. A másik, ennél jóval nyomósabb érv a császárváros fenyegetettsége volt. Rudolf válaszában azzal érvet, ami egyébként nem bizonyult helytállónak, hogy biztos értesülések szerint az oszmán sereg Bécs ostromára készül, ezért kell a pápai segílytet teljes egészében a főhadiszintérre irányítani.

Úgy tűnik, Rómában nem teljesen osztották ezt a félelmet. Pontosabban ezek a félelmek földrajzilag kissé délebbre öltöttek testet. Legalábbis erről árulkodik a generális március 14-én kelt válasza,²⁰ amelyben arról olvashatunk, hogy ha a pápai hadsereget Horvátországban vetnék be, ahol nagyobb szükség lenne rá, és az egész kereszténység

¹⁷ KENYERES, 2013, 558.

¹⁸ 2. sz. irat

¹⁹ NIEDERKORN, 1993, 386–448.

²⁰ 3. sz. irat

számára nagyobb hasznot hajtana, ráadásul ez esetben Észak-Itália fejedelmei lelkesebben vennének részt a török elleni harcban. Aldobrandini nem mondja ki, de itt a félsziget államainak azon aggodalmai fogalmazódtak meg, miszerint Horvátországon keresztül néhány nap alatt el lehet érni Itália északi határait, Friulit, és Velencét. A területet a 15. század végén több ízben is feldúlták az oszmán portyák, azóta a félsziget északi államainak, különösen Velencének állandó félelme volt egy északról, Horvátországon keresztül érkező támadás. Ne feledjük, hogy a tizenöt éves háború a boszniai pasa horvátországi portyáival kezdődött.

Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a pápai csapatok számára Dalmácián és Horvátországon keresztül jóval rövidebb volt az út Magyarországra, amelynek egy részét tengeren kellett megtenni Ancona és Trieszt vagy Fiume között. Aldobrandini 3. hadjárata 1601-ben pontosan ezen az útvonalon valósult meg.²¹ Egy viszonylag nagy létszámú keresztény sereg megjelenése a térségben, a forrásokban említett 6–8 ezer emberhez ugyanis hozzá kell még számolnunk Ferdinánd főherceg csapatait, egészen bizonyosan arra kényszerítette volna a Portát, hogy erőinek egy részét átcsoportosítsa, amellyel a főhadszíntéren tevékenykedő haderejét kellett volna meggyengítenie. A császári hadvezetés azonban ezt nem így látta, hiszen a törökével párhuzamosan neki is meggyengültek volna az erői. A megoldás, amelyre egyébként a háború folyamán többször kísérletet tettek, a hadműveletek összehangolása, az egyszerre több irányból történő támadás lett volna.

A március 14-i levél tehát megerősítette a pápa azon szándékát, hogy 6–8 ezer gyalogost fog küldeni. Ezt azonban feltételekhez kötötte, amelyeket a válaszhoz csatolt. A pápai udvarban ugyanakkor attól tartottak, hogy az idő túlságosan is előrehaladt, és nem fognak időben elkészülni a hadfogadással. Ezért a hadszíntérre feltehetően késve érkező katonasággal kapcsolatban felmerülő logisztikai igények teljesítését úgy próbálták a császári adminisztráció számára meggyorsítani és megkönnyíteni, hogy a generális útján felajánlottak egy apostoli megbízottat (commissario), akinek az volt a feladata, hogy a katonaságon felül az Apostoli Kamara által folyósított, fentebb említett 150–200 ezer forint kifizetését felügyelje. Ezt a megjegyzést annak fényében kell értelmezni, hogy Róma állandóan hangoztatott panasza volt, hogy a segélypénzeket a császári udvarban eltüntetik, magyarán ellopják, természetesen az eretnek tanácsosok. A levélhez illesztett biglietto, amelyben a legfontosabb költségvetési tételek szerepelnek, a katonák zsoldján felül a főtisztek, és egyéb tisztségviselők fizetése, a tüzérség, a lőpor, a szállításhoz szükséges bárkák és egyéb eszközök mennyisége, száma és az ezekhez kapcsolódó költségek szerepelnek havi bontásban. A másik feljegyzés a logisztika, vagyis a pápai csapatok felvonulásának, táborozásának, ellátásának számszakilag ki nem fejtett részleteit tartalmazza.²²

²¹ Erről legutóbb: KANÁSZ, 2019. A vonatkozó szakirodalmat ld. ott.

²² 3A és a 3B iratok

A Biglietto a generális keze munkája, aki „civilben” könyvelő volt, banki tevékenységet is folytatott, tehát a számokhoz nagyon jól értett.²³ Ha az általa közölt számadatokat összeadjuk, kiderül, hogy a folyósítandó összeg az igényeknek mindössze bő egy hónapnyi fedezetét jelentette, hiszen az összeg 177–187000 forintra rúg. De például nem derül ki, hogy a 3 ezer centinara lőport, amely a legnagyobb, 70 ezres tétel, Aldobrandini pontosan mennyi időre számította ki? Az sem teljesen világos, hogy számításai szerint mindez miért lenne elegendő majdnem egy évre (s'estende oltra 600 mila fiorini l'anno). Ami azonban egészen egyértelműnek tűnik, hogy ezzel a bő egyhavi összeggel, amellyel az Apostoli Kamara a pápai hadsereg logisztikai költségeihez járult hozzá, az volt a cél, hogy előkészítsék a terepet, és megkönnyítsék a császári adminisztráció számára 8 ezernyi katona ellátásának megszervezését, inkorporálását a tervezett 46–50 ezer főnyi hadseregéhez.

Ugyanez a szándék munkál kis összeállításunk következő darabja, a 3B irat, a Domande elkészítése mögött. Valószínűleg a március 14-i levél „B” darabja volt. Jóllehet ez a betű nem szerepel rajta, az előző iraton lévő „A” egyértelműen utal arra, hogy a levélnek volt legalább még egy melléklete. Az okmánytár utolsó iratában, Aldobrandini 1597. március 17-i levelében pedig az szerepel, hogy összesen négy iratot küldött Rómába, amelyek közül egyedül a San Clemente spanyol követ által készített irat hiányzik a Memorial, a Biglietto, valamint a Domande mellől. Ez utóbbi tehát a Bigliettohoz hasonlóan a pápai csapatok felvonulásával, ellátásával foglalkozik, és csak később került az említett kódexben kissé előbbre, a korábbi levelek közé. A feljegyzés két hasábian íródott, a jobb oldalon szerepelnek az Aldobrandini generális által szabott feltételek, a bal oldalon a császár ezekre adott válaszai. A szöveg ékesszólóan tanúskodik Aldobrandini igen racionális, a számoknak és a részleteknek megkülönböztetett figyelmet szentelő könyvelői lelkületéről. Ezzel a tulajdonságával bizonyára kitűnt kollégái, a többi csapatparancsnok közül.

Az általa szabott feltételek hűen tükrözik tehát mindazokat a kedvezőtlen tapasztalatokat, amelyek két évvel korábban – sőt mivel egy részük még 1596 elején is a térségben tartózkodott, az elmúlt évben – érték a pápai csapatok katonáit és tiszteit. Úgy is olvashatjuk tehát a Domandét, hogy mindazt, amit abban megfogalmaztak, nem sikerült megvalósítani. Ami a jövőre nézve nem adott okot a bizakodásra. Ez az érzésünk erősödik, ha elolvassuk az okmánytárban közölt utolsó, 4. számú iratot: a generális március 17-én kelt hosszú levele tematikát tekintve lehangsúlyosabb és a legtöbb teret kitöltő eleme az 1597-ben követendő haditervre vonatkozik. Bár a történeti szakirodalomban az szerepel, hogy a március 10-i haditanácson Aldobrandini generális a Buda elleni támadást képviselte a magyarokkal egyetértésben, tehát a pápai csapatokat is értelemszerűen ebbe a térségbe kívánta irányítani és ott felhasználni, a szöveg alapján azt kell megállapítanunk, hogy ez csak részben igaz. Jóllehet ez a március 17-i levél régóta ismert, abból egészen egyértelműen kiderül, hogy Aldobrandini a pápai csapatokat egy horvátországi hadjáratban kívánta felhasználni, ahogyan több korábbi és itt is idézett

²³ BRUNELLI, 2018, 44.

levelében is szerepelt. Két fő érvet hoz fel emellett: az egyik, hogy egy horvátországi hangsúlyos jelenlét azt jelentené, hogy az itt lévő keresztény erők képesek lennének nemcsak védekezni, hanem offenzívát is indítani, és támogatást tudnának adni az oszmán iga alatt élő balkáni népek lázadásához. Ez a Szentszék régi terve volt, amelynek megbízottai, divatos kifejezéssel élve ügynökei, a 80-as évek óta járták a térséget. Fő tevékenységük az egyházlátogatás és a misszió volt, de természetesen hírszerzői tevékenységet is folytattak. Ezek a jelentések pedig arról szóltak, hogy az oszmán uralom egyre többet kerül a helyi keresztény lakosságnak, amelyet minden lehetséges módon adóztatnak, a ennek következtében a lakosság szegényedik és egyre elégedetlenebb. Nem lehet véletlen, hogy a balkáni keresztények fellázításának terve a 80-as évektől kezdve egyre-másra megjelenik a különböző, főleg Báthory István és a Szentszék közötti tárgyalásokon terítékre kerülő oszmánellenes háborús ligatervekben is.²⁴

Az adóprés egyre súlyosabbá válásáról a magyaroknak, beleértve az oszmán vazallus erdélyieket is, voltak tapasztalataik, amit a szakirodalom el- és felismert. Jóllehet ezt a tényt a kutatás még mindig nem súlyának megfelelően kezeli, a növekvő adóterhek a tizenöt éves háború kirobbanásához bizonyosan hozzájárultak. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a magyar történetírást máig meghatározó nézetek szerint az 1568-as drinápolyi béke utáni 25 éves békeidőszak a folytonos portyák ellenére a magyar társadalom és gazdaság regenerálódását jelentette. A békeperiódus végén kitörő tizenöt éves háború azonban következményeiben máig ható pusztulást hozott. Bár ez a kép nagy vonalakban igaz, ám két fontos megszorítással: az egyik, hogy a béke mindig előnyösebb a háborúnál, mert – legalábbis rövid távon – az egyik gyarapodást, a másik pusztulást hoz.

A másik, hogy a 16. századi magyar társadalom és gazdaság akut problémája a török uralom volt, és kiűzéséig ez is maradt, amelyet békés eszközökkel nem lehetett megszüntetni. A magyar társadalom és gazdaság eróziója a hosszú háborús periódus után beköszöntő békeidőszakban sem állt meg, hanem lassan, de biztosan tovább folytatódott, amelyet a magyarországi és külföldi kortársak, úgy tűnik, az utókornál sokkal jobban láttak. A külföldi hatalmak közül a pápaság bizonyosan összekötötte a magyar kérdést a balkáni kérdéssel. Aldobrandini sorai tehát erre vonatkoznak: a katonák nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy ha a pápai csapatok és Ferdinánd főherceg csapatai súlyt képeznének Horvátországban, amelynek az ottani keresztények fellázításával és megsegítésével határozott boszniai irányt adnának, akkor nem csak oszmán erőket vonnának el a főhadszíntértől, hanem kedvező helyzetet teremtenének a császári főserg Buda elleni támadásához, amely egyébként már 1595-ben, Esztergom megvétele után is felmerült. Ez a terv fő vonalaiban egybeesett a magyar tanácsosok véleményével. A generális levelezésében Pálffy Miklós és Nádasdy Ferenc neveit említi. Amikor a levél végén a különböző véleményeket ismerteti, megemlíti, hogy a tanácskozásokon a magyarok felvetették a Buda és Pest elleni támadás tervét, amelyet a fő offenzívával egy időben az eszéki híd ellen indított támadás egészítene ki.

²⁴ KRUPPA, 2014, passim.

A terv alternatívájaként kevésbé ambíciózus nézetek is elhangzottak a megbeszéléseken. Egyesek, olvashatjuk, Győr, mások Eger visszafoglalása mellett kardoskodtak, míg voltak olyanok, akik Hatvan és Szolnok visszafoglalása mellett tették le a voksukat, amelyekkel a Tisza vonalában kivitelezett és Temesvár, Gyula, illetve végül Belgrád visszafoglalását célzó erdélyi hadműveleteket segítették volna.²⁵

A levél nem kevésbé érdekes részlete a pápai segélypénzek fentebb már szintén érintett új elosztását is indítványozta. Mivel az erdélyi fejedelem a neki kifizetett nagy összegű segélyekért cserébe nem volt képes azzal arányos eredményeket felmutatni, felveti, hogy talán célszerűbb lenne a pénzek egy részét inkább a magukat nagyon ajánló románoknak és bolgároknak kifizetni, akiknek a segítségével a török erők megosztása és a nyugat-balkáni keresztény lakosság fellázítása hatékonyabban történe meg. Aldobrandini a fejedelemségből érkező hírek, Alfonso Carillo és Alfonso Visconti beszámolóit, és persze személyes prágai benyomásait alapján nem volt túl jó véleménnyel Zsigmondról. A segélypénzek felhasználását illető kritikái – ne feledjük, egy könyvelővel állunk szemben – nyilván a fejedelemnek a levélben is részletezett prágai költségei fényében születtek, de igazságtalanok lennének, ha készpénznek vennénk a generális minden egyes kijelentését. Az 1595. évi havasalföldi hadjárat, amelyre a fejedelemség addig nem látott méretű hadsereget mozgósított, majd az 1596. évi táborba szállás, amely a mezőkeresztesi csatába torkollott, óriási összegeket emésztett fel. Ne feledjük azt sem, amelyre máig kevés figyelmet fordítottak a kutatók, hogy a fejedelemségen keresztül nem vezettek jelentős kereskedelmi útvonalak, a balkáni, hódoltság területen pedig éppen a háború miatt bedugult. Ez nemcsak az Oszmán Birodalom, hanem az Erdélyi Fejedelemség számára is kieső bevételt, főleg sójövendelmet, jelentett.²⁶

A generális a levelében közöl egy érdekes összeállítást az 1597. évben az udvar számításai szerint rendelkezésre álló császári haderőről: ennek összlétszámát 20000 gyalogosan és 10800 lovasban jelölték meg, amihez a magyarok további 10–10 ezer gyalogossal és lovassal járultak volna hozzá. Kiderül az is, hogy a költségeket, vagy azok nagyobbik részét a cseh rendek állták volna: 900 ezer tallérról van szó, de közelebről meg nem nevezett személyekre (in generale) hivatkozva azt írja, hogy ennek az összegnek a felét, esetleg kétharmadát tudják beszédeni, amiből viszont 6 ezer gyalogost (3-3 ezer vallont és lotaringiai), valamint ezer lovas (ezeket innen-onnan) lehet csak felfogadni. A magyarok hozzájárulásával kapcsolatban is feleannyi erővel lehet kalkulálni. Ebbe nincsenek beleszámítva a helyőrségek, valamint Ferdinánd, és tegyük hozzá mi, a pápai csapatok. A számokból jól látszik tehát, hogy a császári hadvezetésnek égetően szüksége volt a 8 ezer pápai gyalogosra és a fentebb említett 150–200 ezer forintnyi pápai anyagi segítségre. Ezek nélkül nem sok értelme volt egyáltalán elindítani a hadműveleteket.

A levél azzal zárul, hogy az írottak fényében ösztönözte döntse el, hogy végül is melyik tervet támogatja: hogy a generális melyiket javasolta, a fentebb mondottakból világosan kiderül, és mi már tudjuk azt is, hogy végül mi valósult meg. Az általa említett valós szá-

²⁵ Ez utóbbiakról: KRUPPA, 2014, 341, 343; illetve KRUPPA, 2018, 668.

²⁶ KRUPPA, 2004, 1186.

mok nagyjából egyeznek Pálffy Géza kutatásaival,²⁷ amelyek szerint a végül Pápa ostromára szorítókozó, kevésbé ambíciózus terveknél (Győr, Eger, vagy Hatvan, Szolnok) is szerényebb végső célkitűzés megvalósítására kb. 24 ezer ember állt a rendelkezésre.

A pápai csapatok következő hadi vállalkozására egészen 1601-ig kellett várni: ennek egyik oka a ferrarai hercegség 1598. évi elfoglalása volt, amely a nagy nyereség ellenére érthető módon jelentősen megterhelte a pápai kincstárat, mivel a hercegség inkorporálása az egyházi államba további anyagi és adminisztratív terhet jelentett. Nagykanizsa eleste azonban, amely az Aldobrandini generális leveleiben lépten-nyomon kitapintható félelmet, az oszmán csapatok észak-itáliai betörését hozta fenyegető közelségbe, egy újabb, és a már 1597-ben is felvetődő haditerv elfogadását kényszerítette ki.

Iratok

1.

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális emlékirata II. Rudolf császár számára a háború folytatásának módjáról

(1597. március 10–14. Prága)

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 26r–29v – eredeti

Az eddigi háborús erőfeszítések nem elegendők. A törökkel szemben Németországnak, amely katonákban, javakban igen gazdag, a törökökhez mérhető erőt kell kiállítania, és támadó hadjáratot indítania, mert az egyszerű védekezéssel romlásba fogja dönteni, de előtte a környező területek fognak martalékul esni, amelyekre példák az eddig elfoglalt területek, különösen Konstantinápoly példája. De nemcsak a környező országokkal kell szövetkeznie, hanem az egymással viszálykodó német városoknak és rendeknek is egyesülniük kell. Öszentsége már eddig is óriási anyagi áldozatot hozott, és nem tud hová fordulni, ezért ebben az évben a császárnak meg kell győznie a közös ügy érdekében azokat is, akik gyűlölik a pápaságot. Máskülönben nem lát módot, hogyan is lehetne hosszú ideig távol tartania a törököt a határoktól. A birodalmi rendek egyesítése a császár személyes részvételével könnyedén elérhető. Ha azonban a császár más véleményen van, akkor legalább gyűjtse maga köré a megbízható választókat és egyéb fejedelmeket, akik az ő irányítása alatt intézhetnék a háborús ügyeket. A pápa buzdítani fogja az egyházfejedelmeket és a katolikus fejedelmeket. Ezen az úton a lengyeleket is beléptethetik a szövetségbe. Öszentsége tudni szeretné, hogy ebben az évben alaposabban mennek-e az előkészületek, mint az előző évben, mert ez esetben 6–8 ezer embert tud felajánlani, de mivel Ferdinánd főherceg és az

²⁷ A hadsereg összetételére, létszámára, az ehhez szükséges birodalmi és egyéb helyekről származó segélypénzekre: PÁLFFY, 1997, 37–45, az Aldobrandini által említett lotaringiaiakra és vallonokra Uo. 44, a valós létszámra: Uo. 63.

erdélyi fejedelem is segítséget kért, mindkettejüknek nem képes segítséget nyújtani, ezért a császár fontolja meg, hogy hol van nagyobb szükség a segítségre.

Doveria essere hormai molto manifesto sacra maestà per l'esperienza de tanti anni, che le forze che si mettono insieme con le contributioni et provisioni concessi dall'imperio, non sono bastanti al bisogno, che richiede la necessità di contrastare a tanto inimico, quanto è il Turco, et avvicinandosi ogni giorno il pericolo che minaccia estrema et miserabil ruina alla Germania, pare fuori d'ogni ragione, che per ancora non si vegga resolutioni, et commotione che sia proportionata al pericolo, et alle forze d'una così potente et nobil provincia, che essendo amplissima, ripiena de genti militari si a cavallo, come a piedi, abbondante d'arme artiglierie, et munizioni, copiosa di città, et provincie ricche de denari, et d'ogni sorte di vittovaglie, con grandissima nobiltà de principi, et d'altri signori, così ecclesiastici come secolari. Non è dubbio che non solo con l'ultimo sforzo, ma anco con un ragionevole ma universale, et regolato, si potrà supplire ad'una guerra formidabile a qualunque nemico ancora che potentissimo, animandosi et resolvendosi di fare la guerra offensiva, poiche chiaramente si prova che la difesa sola, è pericolosa, et sempre con nuove perdite. E se per l'ira di Dio, et fatale cecità de cristiani cadessero le poche reliquie di Ungheria, et di confini di Croatia et Bosna, caderea necessariamente il Transilvano, et la Polonia, onde la Germania restaria sola esposta al nemico accresciuto de tante forze, et avvicinoseli con progressi tanto spaventevoli, che bene si potria tenere per certa l'ultima rovina anco di essa, et considerisi l'esempio di tante provincie vicine, et lontane, et in spetie quella di Constantinopoli, nella quale si perse dalli cristiani tanto oro, che saria abbondantemente bastato a diffendere da quella estrema calamità nella quale incorse, et quantunque paia una provincia sola potere difficilmente contrastare lungamente con le forze del Turco, sono però tali quelle della Germania, che mosse, con quello ardore, che si doveria eccitarebbono molt'altri vicini, et lontani, et li suoi sudditi stessi, a procurar progressi contro a quel tiranno, et ad'entrarli nelle viscere, dal che si potria promettere con l'aiuto di Dio, felicissimi successi per la cristianità. Ma non si può sperare di arrivare a questi termini se l'imperio della natione Germanica, con li regni, et stati di Vostra Maestà, et della serenissima sua casa non fanno ultimum, de potentia perche li piu lontani dal fuoco vedendo il deffetto delle provisioni credono che sia impossibile riparare la rovina, che soprasta, et molti entrano in opinione, che gli aiuti, che d'altre parti vengono somministrati siano di niuno profitto et gettati al vento, oltre alle difficoltà, ch'a questi tempi causano li discordie guerre, gelosie, et ombre tra li potentati et principi cristiani, li animi de quali così distratti dalli proprii interessi, et pericoli, è impossibile di unire, et rivolgere al pensiero de questa guerra, se ben commune. Et questo apparisce manifestamente dalle continue et molte diligentie in più modi usati con poco frutto, se bene con grandissimi soleccitudini dalla santità di nostro signore, il quale horamai havendo speso sin qui per le pendentie di queste guerre un milione et mezzo, o da vantaggio, non sa più come fare, a trovar modi di cavare denari per continuare, et se pure questo anno per il zelo, che ha del bene della cristianità, et servitio di Vostra Maestà si sforzarà de far qualche cosa gli

bisogna por mano a' impositioni, et gravezze fastidiosissimi, che gli renderanno odioso il pontificato con protestarsi chiaramente che l'anno che viene non sarà possibile dare soccorso alcuno.

Per tutto questo pare che sia impossibile pensare che si possa ributtare lungamente da confini di Germania la potenza Ottomana, se l'Imperio tutto come già vicinissimo all'incendio, non si risolve a quello sforzo, che habbia in se proportione alla potentia del nemico, et se ciò non si fa presto. É da temere che tardi saranno le resolutioni che si faranno ad'altri tempi, imperò che mai più haverà l'imperio et la Germania l'occasione, che ha di presente di far fuori de proprii confini con tanto vantaggio la guerra, si defensiva come offensiva. E se si considera che la Germania è tutta unita sotto uno istesso capo, et imperio, et che alfine anco nelle discrepanze de religione, et altri dispareri, si governa però con ordine communi, et che nelli bisogni pubblici unitamente si trattano, et deliberano le necessarie resolutioni, non doverà esser difficile l'unirla in cosi grave, et importante bisogno. Ma perche l'imminente pericolo ricerca preste resolutioni, sarebbe necessario sino a tanto che si potessi convocare dieta imperiale, di ritrovar pronto modo da eccitare li principi, et stati, alle provisioni debiti per questo anno. Et questo saria di Vostra Maestà si satisfacesse di trovarsi nell'impresa im persona nel qual caso non si fa dubbio che tutti si moveriano, et non saria difficile con diversi trattamenti di circuli et conventi particolari, et altri modi espediti, ridurre li contributioni a quei termini, che il bisogno presente richiede, ch'con una tanta resolutione del capo dell'imperio, non è da dubitare ch'ogni cosa riuscirebbe bene.

Ma se forse la Maestà Vostra ha in questo considerazioni diversi, et giudica più necessario, che la persona sua sia in parte, ove possa con più quiete, et autorità attendere alle provisioni, et essecutioni, pare che in una tal guerra, che tira seco tanti bisogni, et che soggiace a tanti pericoli, potessi Vostra Maestà fare assistere appresso di se, con concerto del elettore et altri principi, et stati, un concesso de personaggi confidenti, et di credito, con li quali la Maestà Vostra, ove lo ricerchi il bisogno, potesse alterare le contributioni, et provvedere manu regia al bisogno comune, et urgente.

A questo si offerisce la santità di nostro signore eccitare li principi ecclesiastici, et cattolici, li quali con l'esempio suo, che fa sopra le forze della sede appostolica, non doveranno mancare di concorrere in quelle resolutioni, che farà la Maestà Vostra.

E con tale occasione essendo appresso della Maestà Vostra persone, che havessino cura per parte dell'imperio d'invigilare la difesa, et salute communi, si potria sperare di tirare a fine la unione de Polacchi, trovando modo di supplire a quello, ch'essi ricercano, che saria conseguenza di muovere tutti li altri cristiani a questa santa impresa, et liberarsi una volta, con la gratia di Dio benedetto, et con eterna gloria della Maestà Vostra, dal grave peso di cosi potente et importuno inimico.

Per questo presente anno desidera sua santità di sapere, se ci sia più preparatione meglio modo, et più ordine degli anni passati, et capi, et ministri da poter veramente fare qualche buon progresso. Nel qual caso sua santità si sforzerà di dare alla Maestà Vostra aiuto de gente, almeno di semila fanti, et forse sino a otto mila. Et questo quando non sia conclusa la lega con Polacchi, perche facendosi è obligato di voltare li dinari a

essi; et non può in modo alcuno supplire in altra parte, anzi che essendo ricerca dall'arciduca Ferdinando, et dal Transilvano di aiuti, sua santità si dichiara di non poter far più di questo, et che la Maestà Vostra consideri, et destingua dove sarà meglio impiegare questi aiuti, il che sarà bene che la Maestà Vostra deliberi, et risolva quanto prima, acciò se ne possa dare avviso a sua santità, et mettere in esecuzione quanto bisogna.

Mi pare di agiugnere che per fare qualche progresso nella guerra, è molto necessario che la Maestà Vostra faccia assoldare qualche buon numero de gente forastiera, et mantenere continuamente un buon nerbo de essa per haverla pronta alli tempi opportuni per prevenire il nemico; oltre che stando di continuo in esercizio, sarà buona, et atta a disciplinarli il resto delli esserciti et ne cavarà molto costrutto.

Memoria data in scritto di quello che s'è trattato a bocca con sua maestà per parte di sua santità

2.

II. Rudolf császár válasza Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális emlékiratára

(1597. március 14. körül. Prága)

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 24r–25v – eredeti

A császár személyes jelenléte a hadjáratban nem lehetséges. A tanácsosai viszont jelen lesznek a következő országgyűlésen. A hadsereg többnemzetiségű haderőből fog állni, létszáma 50 ezer körüli lesz. A császár elfogadja a felajánlott pápai gyalogságot. A hadiszemle helye és ideje. A lengyelek nem fognak belépni a ligába. A katonai segítség sürgős, mert a török Bécsset szándékozik megtámadni. Ezért az erőket egyesíteni kell, a horvátországi hadműveletekre elegendőek Ferdinánd főherceg és a többi olasz állam segélycsapatai.

Sua maesta cesarea ha visto quanto dall'eccellentissimo signor Aldobrandini nel suo primo ricordo et memoriale le ha esposto.

Ritrova prima li ricordi proposti di tal maniera che ben si possono et devono desiderare, ma difficilmente sperare, molto meno promettere per le difficoltà che portano le cose di principi Alemanni, et di tutto l'imperio; di quali havendone senza dubio sua eccellenza ampla cognitione, non fa mestieri venirne a particolari. Tuttavia sicome sua maestà ha sempre procurato il medesimo benche senza frutto, et massime nell'ultima dieta, così nella prossima che si doverà in pochi mesi tenere vi metterà ogni sforzo per ridurla a quel termine, o almeno a miglior stato di quello che al presente si ritrova.

Ritrovarsi sua maestà in propria persona nell'impresa non farebbe difficoltà, quando da gravissimi incomodi non li venisse vietato. L'assistenza de consiglieri di portata si potrà anco nella prossima dieta ben procurare, ma con quella autorità, che viene accennata, et che ricercarebbe il bisogno difficilmente da ottenere per le difficoltà che anco impediscono altri buoni disegni. Tuttavia si farà anco in questo quello sarà in poter di sua maestà. Le preparationi di quest'anno sono per altra scrittura comunicate a sua eccellenza et saranno di Valoni, Alemanni, et Ungari, oltre li presidii ordinarii da 46 in 50 mila huomini.²⁸

Accetta sua maestà la dichiarazione delli 8 mila fanti Italiani, et desidera siano spediti con tanta diligenza che possino ritrovarsi alla piazza di mostra che sarà fra Vienna, e Possonio alla fine di maggio o al più lungo a mezo Giugno.

Ne sarà difficoltà in ciò per la lega Polonica, sendo hormai sua santità et il mondo tutto chiarito dell'intention de Pollacchi. Ne havendo sua maestà mancato a quanto ha dovuto tiene superfluo farvi più pensieri, et che per ciò senza condition veruna sii li aiuti di sua santità quanto prima inviati alla volta d'Ungaria. Et intendendosi hormai da più luoghi, ch'il gran Turco disegna volgerle forze sue verso l'Austria con disegno sopra Vienna, la conservatione della quale tanto importa al cristianesimo tutto, et trovandosi la diversione accennata in Croatia molto difficile per mancamento di vettovaglie et per non si esser prima et molti mesi fa concertata massime co'l serenissimo arciduca Ferdinando et suoi stati, si giudica più convenevole tener questo anno le forze unite, et quando saranno insieme pigliar quel miglior espediente che ci porgera l'occasione, et li andamenti del nemico. Verso la Croatia pare a sua maestà che movendosi l'arciduca Ferdinando con l'aiuto di quelle provincie ottenendosi di Toscana altri luoghi d'Italia aiuti che quelli basteranno, massime quando anco con il favore di sua santità si bastasse far qualche cosa per mare del che sua maestà desidera da sua eccellenza ne facci con sua santità ogni buono officio.

Copia delle risposte al primo memoriale

3.

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális II. Rudolf császárnak (1597. március 14. Prága)

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 38r–39v – másolat

A pápa szándékában áll egy 6-8 ezer fős gyalogosokból álló kontingenst küldeni. Ehhez azonban az kell, hogy teljesüljenek az általa írásban benyújtott feltételek. Ezt a császárnak haladéktalanul Rómába kellene küldenie, különben elkésnek a katonák toborzásával. Öszentsége az előkészületek meggyorsítása érdekében küld egy biztost, aki a pénzt kezeli.

²⁸ Valójában ennél jóval kisebb lett a kiállított haderő. Ld. PÁLFFY, 1997, 63.

Ha a katonákat Horvátországban vetnék be, a félsziget fejedelmei is lelkesebben vennének részt a harcokban. Az olasz katonák megfelelő ellátásáról küldjön írásos garanciát Rómába, mert sokan vannak, akik ellenzik ezt a vállalkozást.

Sacra Cesarea Regia Maestà

Ho detto a Vostra Maestà che sua santità mi ha mandato qua per intendere le preparazioni, et li ordini che ci fussino per il presente anno per la guerra contro il Turco, et che trovandosi migliori provisioni delli armi passati, sua santità si saria sforzata da darli aiuto di seimila fanti il meno, et sino a ottomila più, il che anco ho posto in scrittura²⁹ con alcuni altri ricordi paterni che sua santità mi ha comandato che per sua parte ch'io dicessi alla Maestà Vostra. Et perche il tempo passa volando, et se non si spedisse subito a Roma con l'avisio mio di quello ch'io mi sia certificato non so come saremo a tempo a condurre le genti d'Italia con qualche frutto, io non ho lassato di sollecitare il signor Trauzen,³⁰ et il Pezzen,³¹ alli quali Vostra Maestà ha ordinato di trattar meco il negotio, che mi satisfacessino delle richieste di nostro signore accioche io ne potessi dar subito conto a sua santità. Hora io hora inteso da esso Pezzen alcuni particolari, ma non con quel fondamento che harei desiderato, tuttavia io non lasserò di rappresentare a sua santità la buona dispositione della Maestà Vostra, et qualche m'è stato riferito intorno alle provisioni. Ma sela Maestà Vostra si degnerà comandare, che mi sia dato risposta in scritto a tutti li capi esposti nella mia scrittura, sarà molto più a proposito per poterne inviare copia a sua santità dalla quale prenderà deliberatione di quanto si havrà da fare.

Et inteso che sua santità non si satisfacessi per parerli troppo tardi, o per altro rispetto d'inviare le genti, consideri la Maestà Vostra si havrà per bene, che sua santità invii qua un commissario per spendere in aiuto della Maestà Vostra cento cinquanta, o dugento mila fiorini di quelli di sua santità perche anco questo ho ordine di dire alla Maestà Vostra, si come l'ho detto al Trauzen, et al Pezzen, acciò lo riferissino alla Maestà Vostra, si come credo haveranno fatto.

Veda anco la Maestà Vostra se gli paresse meglio havendosi a mandar gente d'Italia, che si facessi alla volta della Croatia, dove Vostra Maestà havrà pur bisogno di soccorrere, et in tal caso io non dubito che li principi d'Italia, et tutta la soldatesca andarebbe con più resolutione a dar aiuto per servizio dela Maestà Vostra et si potria sperare di motivi et de progressi a favore della cristianità, a quali sua santità potrebbe molto meglio voltare il pensiero, et alla fine tutto torna a servizio della Maestà Vostra, cosi in quelle parti, come di qua.

Io desidero grandemente veder contenta la Maestà Vostra, ma in quello che tocca li ordini di sua santità io non devo, ne posso uscire de suoi comandamenti, ma per quanto

²⁹ 1. sz. irat.

³⁰ Paul Sirt Freiherr und erster Graf zu Trautson 1581-től titkos tanácsos, 1582 és 1594 között *Reichshofrathspräsident*, 1589-től udvari főmarsall. Rumpf mellett a másik császári kegyenc.

³¹ Bartholomäus Pezzen, Freiherr von Ulrichskirchen, egykori portai követ, az Udvari Haditanács tagja.

starà in poter mio, sene prometta Vostra Maestà ogni buon offitio et ogni pronta servitù.

Ho dato nota al Pezzen in caso che venga la soldatesca d'Italia del modo, che si desidera sia ricevuta, et trattata, supplico Vostra Maestà a comandare se gli par cosa honesta che mi sia sottoscritta, acciò possa mandarla a Roma, et che sia publicata perche non mancano delli contradicente a questa levata, et che predicano il poco ordine che ci sarà in ricevere et ben trattare la gente. Con ogni humiltà et riverentia bacio le mani della Maestà Vostra et Dio la facci sempre più felice. In Praga alli 14 di Marzo 1597.

3A.

Feljegyzés a császár számára a pápai sereg munícióját, felszerelését, és főtisztjeit, valamint egyéb adminisztratív személyzetét illető költségekről

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 40r–41v

Megérkezett Nürnbergből a löpor, az ágyúgolyók, ólom és egyébek úton vannak. 24 új nagy kaliberű ágyú is érkezik. Ehhez jönnek árkászok, sziléziai és morvaországi segédcapatok és a tüzérség költségei, a tüzérség parancsnokának és stábjának a fizetése, a hidak és tartozékainak, a szállításhoz szükséges vízi eszközökkel és személyzetével kapcsolatos kiadások, valamint a pápai generális testőrségének, és a többi főtiszt és stábjának fizetése. A mérnökök, egyéb főtisztek, a kémek költségei, és a rendkívüli kiadások fedezete még nincsenek kiszámolva. Moldva és Havasalföld megsegítése is sokba fog kerülni. A fenti kiadások körülbelül évi 600 ezer forintra rúgnak.

Biglietto scritto a sua maestà

A

Polvere apostato in Norimberga e altrove con quello si ha già condotto in Vienna tre mille centara a 23 fiorini il centinaro senza la condotta importa piu di 70 mila fiorini.

Palle di più sorte, piombo, alesca, et altro s'ha a postato in diversi luoghi, è parte già condotta in Vienna.

Arteglileria s'ha a bastanza, sendone anco fondata di novo da 24 pezzi grossi senza la minuta.

Tre mille guastatori sono ordinati, e costaranno 16 mila fiorini al mese, 1200 cavalli di Slesia, e Moravia per l'artegliaria et monitione sono aportati, e costaranno circa 12 mila fiorini al mese.

Il general dell'artegliaria con sue dependentie, huomini, instrumenti calculato il tutto costa 16 mila fiorini al mese.

La carica di ponti con suoi bisogni 8 mila fiorini al mese.

La carica delle barche con huomini et cavalli per guidarle contro acqua importa 7 mila fiorini al mese.

Barche et zateri in abundanza sono apostate, che servirano per condurre la militia, che verrà d'Italia et li Valloni et per questo particolare s'ha speso sin hora piu di 40 mila fiorini.

L'armata de caichi e galere con le sue dependentie, e militia importa al mese da 17 in 18 mila fiorini l'ordinarie, saiche, che anco si mantengino l'inverno a Strigonia, Vazia, Comornio et Altemburgo importa grossa spesa.

Il generalissimo con sua guardia, che sarà di 400, cavalli e 100 labardieri, importa 12 mila fiorini al mese.

Li altri carichi principali, come luogotenente generale, maestro di campo generale, suoi luogotenenti, sergente maggiore, suo luogotenente, quartiermaister generale, auditore generale, provoso generale, rumormeister con guardia di 200 cavalli e altri importanti 14 mila fiorini al mese.

Il consiglio deputato in campagna importa al mese con le dependenze della cancellaria 5 mila fiorini.

Ingegneri et altri huomini di valore condotti, fra quali il signor Giorgio Basta, il capitano Lamberto Hanssnuck,³² et altri non si sa ancora certa somma, le spese di spie et di straordinarii alla giornata non si bastano terminare.

Oltre quello si risolverà di darsi in aiuto di Valacchi et Bulgari,³³ che non costerà poco, non sendo per ancor determinato.

Tutti queste spese con gran parte di trattenimento de presidii ordinarii qual solo s'estende oltre 600 mila fiorini l'anno. Sua maestà convien far di proporci borsa senza contributione veruna de sue provincie, et per questo non può di soldar gente, come desiderarebbe, e il presente bisogno lo ricerca.

Lista di munitioni et altro a spese per parte di sua maesta

³² Róla közelebbit nem tudunk.

³³ A bolgárok fellázítását célzó elképzelésekről: KRUPPA, 2014, 331, 333–334, 356.

3B.

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális előterjesztése II. Rudolf császár számára³⁴

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 30r–31v, 33v; ASV Segr. Stato, Particolari, vol. 4, fol. 241r–242v, 243v

1. Nyolcezer gyalogost a pápa költségén Itáliában fogadnak fel. Áprilisban indulnak és június–júliusban érhetnek Bécsbe.

1a. Járjanak el a legnagyobb gondossággal, hogy a katonák július elejére a szükséges helyre érjenek.

2. Május közepe tájékán érnek Trentóba vagy Tiroloba. A császár kezeskedjen arról, hogy megfelelő ellátásban, beleértve az elszállásolást és a táplálkozást, és az ezekkel kapcsolatos tárgyi feltételek biztosítását, fognak részesülni. A táborokat a terep függvényében napi 3-4 mérföld távolságra kell számolni.

2a. A biztosok kapjanak határozott parancsot, és tartsák a megfelelő összeköttetést.

3. Legyen megfelelő szállás és elegendő élelmiszer a katonák számára, megfelelő áron, hogy ne szenvedjenek hiányt, főleg borban, kenyérben és húsban, tojásban böjti napokon, illetve lovak legyenek készen a nemesek és a tisztek, és egyéb, az utat lovon megtevő személy számára.

3a. Mivel Trento és Hall közt kevés a lovak számára szükséges takarmány, ezért a proveditore maggiorék feladata, hogy erről gondoskodjanak.

4. Hallban álljon rendelkezésre megfelelő mennyiségű szállítóeszköz, ahhoz szükséges személyzet, valamint élelem az út folyamán.

4a. Mivel kevés a rendelkezésre álló bárka, ezért a katonák behajózását három részre kell osztani.

5. A hadiszemle számára alkalmas helyet időben jelöljék ki és ezt csak a generálissal vagy az általa kijelölt személlyel közöljék.

5a. A parasztok lázadása miatt veszélyes a katonákat fegyvertelenül a falvakba szétosztani, ezért egyharmadukat városokban, a többit a Bécs és Pozsony közti térségben egymáshoz közel szállásolják el.

6. A hadsereg mellé a császár jelöljön ki legalább két nemesi rangú biztost, széleskörű felhatalmazással, akik gondoskodnak a katonák számára a szükséges dolgokról.

6a. A múltbeli tapasztalatok alapján feltétlenül szükséges a generális és a főtisztek jelenléte, mivel az jótékony hatással van a katonákra

6b. A két császári biztos legyen előkelő származású.

7. Biztosítsanak megfelelő mennyiségű lőport és egyéb hadiszereket és szállítóeszközöket.

7a. Ezekről a főhadparancsnok a generális és tanácsadóival egyetértésben rendelkezzen.

³⁴ A generális az emlékiratára adott császári válasza reagált. A szöveg két hasámban fut, a szerkesztési nehézségek miatt ezt megszüntettem, illetve a jól elkülöníthető pontokat beszámoltam. Aldobradininak eredetileg a jobb oldali hasámban olvasható kéréseit főszövegben, a császár eredetileg a bal hasámban található válaszai az a. és b. pontokban olvashatók.

8. Hasonlóképpen biztosítsák a sáncmunkákhoz szükséges anyagokat, valamint a szállításukhoz szükséges lovakat, szekereket.

8a. Ugyanígy járjanak el itt is.

9. A vízi szállítóeszközöket és személyzetüket ingyen bocsássák rendelkezésükre.

9a. Ha szükséges, a generális vagy emberei adjanak időben a főhadparancsnok számára pontos számítást a szükséges bárkák számáról.

10. A sebesültek elhelyezésére állítsanak fel kórházakat, a nemeseket elkülönítve a többiek-től.

10a. E célból megjelölik a megfelelő ausztriai és magyarországi településeket.

11. A fegyvereket a mustrán fogják kiosztani, amelyeknek egy tekintélyes része az előző évről maradt és a várnagy gondjára vannak bízva. A hiányzó fegyvereket és a szállításukhoz szükséges eszközöket a császári megbízottak megfelelő áron bocsássák rendelkezésre.

12. Szárazföldi hadműveletek esetén elegendő szekereket, lovakat és munitiót bocsássanak a pápai hadsereg rendelkezésére.

12a. A főhadparancsnok a táborozáshoz szükséges szekerekről, ökrökről és lovakról a császár parancsa szerint gondoskodjon.

1. Li otto mila fanti, che per servizio di sua maestà cesarea farà assoldare la santità di nostro signore in Italia, si può calcolare, che al principio d'Aprile si cominceranno a dar le speditioni, et che possino essere a Vienna alla fine di Giugno sino a mezzo Luglio, et perche verranno di mano in mano secondo che saranno fatte le compagnie.

1a. Si desidera sii usata ogni possibil diligenza perche si posse la soldatesca ritrovare alla piazza di mostra alla piu longa al primo di Giugno, per potere al principio di Luglio esser adoprata ove farà bisogno.

2. Si può anco calcolare, che cominceranno a entrare nel Trentino, o nel Tirolo intorno a mezzo Maggio prossimo al qual tempo bisognerà che da sua maestà siano stati dati ordini, che siano li soldati alloggiati et ben trattati delle cose necessarie di luogo in luogo et carri per portare il lor bagaglio, che però siano deputati commissarii persone di qualità et di autorità tale, che non habbino difficoltà in essequire qualche bisogna. Calcolare li alloggiamenti dalle tre alle quattro leghe il giorno, secondo la commodità delli luoghi.

2a. Nel Tirolo si daranno ordini gagliardi per buoni commissarii se verso Roveretto, come in Halla, et per camino che'l medesimo sii fatto da sua eccellenza et che tra commissarii sia buona corrispondenza.

3. Che alli soldati sia dato da dormire commodamenti, comodità di servizio di cucinare, et da mangiare con lumi, et legna, sale, aceto, et perche avesse cavalli, strami, et stalle gratis, et all'altre vittovaglie si metta un prezzo honesto con qualche vantaggio de soldati, facendo far provisioni tali, che non manchino le cose necessarie et in particolare pane, vino, carne, et ove li giorni di magro, et per li cavalli strami, et biada considerando che molti gentilhuomini, ufficiali, et altri fanno il viaggio a cavallo, et che questo non se le può negare.

- 3a. In Tirolo massime la strada fra Trento et Halla ha carestia comunemente di biada, e fraggi per cavalli, tuttavia si daranno ordine per farne quella proveditore maggiore sarà possibile, et doverà con quella il soldato havere vantaggio dal passaggio.
4. All'arrivo della soldatesca ad Ala siano pronte le barche buone, et commode, accio di mano in mano si possino imbarcare li huomini, et cavalli, et lor bagaglio, le quali barche se le hanno a dare gratis et franche di nolo de barcaroli, sino al luogo dove si haveranno a condurre per la mostra, et nel viaggio del fiume saranno li medesimi ordini per li viveri, et alloggiamenti, compartiti secondo, che parrà alli deputati di sua maestà con il manco perdimento di tempo che si potrà.
- 4a. Le barche saranno proviste nella maniera che si dimandano, ma per li poco numero de barcaroli sarà necessario convenire, se possibil sia che venisse l'un terzo dopo l'altro, et sempre imbarcarne un terzo alla volta, tutto questo però si rimette alli commissarii che potrian facilitare il tutto con buoni ordini che fra loro accomoderanno.
5. Sia destinata la piazza di mostra in luogo opportuno, dove si possa armare, et rassegnare la gente, et vi sia commodità di provedersi delle opportune et questo luogo di mostra sarà bene che sia stabilito per tempo, et manifestato solamente al generale di sua santità o a che lui vorrà, per li rispetti, che possono occorrere, che non sia bene publicarlo molto prima.
- 5a. Difficilmente si potrà dar piazza di mostra in un luogo solo, e per li sollevamenti de villani puoco sicuro, è gran pericolo alloggiare li soldati disarmati fra villani, si darà per ogni terzo una città o terra grossa fra Vienna, et Possonia, tanto vicini che in poche hore possino essere insieme.
6. Mentre che verrà la gente d'Italia sarà qui il generale, et altri personaggi, et ministri per dar ordine a quanto sarà bisogno per indirizzo et stabilimento di questa gente, acciò essendo ben trattata se ne possa cavare quell'utile che si desidera per servizio di sua maestà. In tanto si ricorda che si haveranno a dar quanto prima almeno dui commissarii di sua maestà che assistino di continuo al servizio di detta gente con ampla autorità di farli provedere delle cose necessarie, et questi saranno baroni, o altre persone di qualità che possino essere obediti.
- 6a. La presentia del generale, è di capi principali gioverà molto per remediare all'inconvenienti del passato, cosa più che altro necessaria, et che si promette della bontà et prudentissimo anteverdi di sua eccellenza.
- 6b. Li commissarii che si dimandano saranno ordinati et huomini di qualità, et autorità conforme a tal bisogno.
7. Si daranno in poter del generale di sua santità o suoi ministri una quantità di polvere, piombo, micci, per fare un'honesta monitione per la sua gente per non havere a mendicarla nelli bisogni.
- 7a. Queste provisioni si ordinerà al generalissimo li facci dare nella maniera che con sua eccellenza, o suoi ministri nella quantità et qualità sarà d'accordo.
8. Similmente si daranno una honesta quantità di zappe, pale, picconi, secure, cestole, maniche, et similia, per potersi in ogni bisogno trincerare nelle alloggiamenti, o nelli

posti, secondo l'occasione, et per portare tutte queste cose. S'habbino carri, cavalli, et carettoni a sufficienza.

8a. Il medesimo si farà in questa dimanda.

9. Occorrendo marciare con la commodità del fiume debbano esser dati in poter delli ministri di sua santità barche et barcheroli gratis per portare i loro bisogni et perciò habbino un capo barcherolo con autorità di provvedere et comandare.

9a. Secondo il bisogno doversi da sua eccellenza o suoi ministri far il calcolo, o darne per tempo conto al generalissimo acciò in tempo si possin anco provvedere li barcaroli, de quali s'ha poco numero ne si trovano sempre barche mai mancheranno.

10. Si haverà bisogno nel tempo che si starà in campagna per guereggiare d'haver luoghi comodi dove si possino ordinare hospitali per li feriti, et malati, et qualche più commodità per li graduati et altri gentilhuomini, et cavallieri, et però anco a questo sarà necessario che li commissarii di sua maestà habbino autorità di provvedere et somministrar quello sarà di bisogno.

10a. Saranno nominati luoghi a proposito in Austria, et Hungaria per il bisogno di spetiali, quando da sua eccellenza sarà di cio a qualche sua maestà data la cura.

11. Alla soldatesca che verrà d'Italia s'è ordinato di far dar l'armi alla piazza di mostra, et una buona parte se ne trova in comune in poter del castellano lassata l'anno passato dai ministri di sua santità, la quale si manderà a rivedere, et raccomandare, et quella che mancherà si provvederà a spese di sua santità con tutto ciò si ricorda che si haverà bisogno dell'assistenza di ministri di sua maestà per posser haverla a prezzi honesti, et che faccino dar carri, et barche secondo il bisogno per poterla far trasportare sino alla piazza di mostra.

12. Et similmente occorrendo guerreggiare lontano dal fiume, ove bisognino carri o cavalli, per portare le monitioni et vettovaglia per la gente di sua santità habbino a esser provisti sufficientemente et consignati in poter di ministri di sua santità avanti che si scostino da esso fiume.

12a. Il generalissimo havrà ordine di sua maestà secondo il bisogno del campeggiare de provvedere de carri et cavalli o bovi, come meglio si potrà.

Domande per servitio della gente da condursi d'Italia con la risposta fatta dare da sua maesta cesarea

4.

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális Pietro Aldobrandini bíborosnepsnak (?)

(1597. március 17. Prága)

ASV Fondo Borghese II, vol. 59, fol. 10r–15r – eredeti;
Particolari 4, 198r–204v másolat

Utolsó levelében megírta az erdélyi fejedelemmel folytatott megbeszélését. A császárral folytatott tárgyalásai nem sikerültek jól, mindkét fél elégedetlen a másikkal. Véleménye szerint mindkettő békét akar, jóllehet itt arról beszélnek, hogy meg kell segíteni a románokat és a bolgárokat, akiknek a követei jártak itt, és beszélt is velük. Segítséget ígért nekik. A császári tanácsosok sajnálkoztak, hogy bár Báthory Zsigmond megkapta az anyagi segílyt a pápától, a császártól és a spanyol királytól, a korábbiakhoz képest jóval kisebb lelkesedéssel harcol, pedig a kifizetett segíly alapján hatalmas sikert várnának el tőle. Temesvár ostroma sikertelen volt, és a fejedelem arra panaszkodik, hogy senki sem segít neki. Az erdélyiek és a németek nem hajlandóak többé együtt harcolni. Prágában Báthory szórta a pénzt, drágaságokat vásárolt. Egyesek szerint azért, hogy ezekkel engesztelje ki a szultánt. Leveléhez négy iratot mellékel, amelyeket a császárnak nyújtott be. Eddig csak a kéréseit tartalmazóra válaszoltak. Mellékeli a császári hadsereg várható ez évi létszámát és összetételét, valamint a tüzéségre, municióra, ellátmányra, illetve azok költségeire vonatkozó listát is. A császár és tanácsosai köszönetet mondtak a pápa támogatásáért. A császár azt mondta, hogy remélhetőleg időben fognak dönteni, hogy még ebben az évben hatása legyen. Javasolta, hogy a hadműveleteket Horvátországban folytassák, mert így alkalom nyílna a török területen élő keresztények fellázítására. A császár ellenvetést tett, hogy a terület nem képes eltartani a hadsereget. Úgy látja, hogy nagyon reménykedik a toszkán nagyherceg segítségében. Közli a főbb katonai posztokat betöltő személyek neveit. A katonaság egy részét olaszok helyett vallonokban akarják, de szerinte a szükséges számban nem fognak tudni felfogadni belőlük. Több haditerv között folyik a vita: egyesek Győr, mások Eger visszavételét akarják, ismét mások Szolnok és Hatvan vonalában akarnak támadni, hogy segítsék az erdélyi fejedelmet, aki a bolgárok és havasalföldiek fellázításával Lippa és Temesvár bevétele után Belgrádot venné ostrom alá. A magyarok másik része Buda és Pest ostroma mellett kardoskodik Eszék egyidejű elfoglalásával, hogy megakadályozzák a felmentő török sereg felvonulását. Ennek ismeretében döntse el a pápa, hogy melyiket támogatja. Itt nagy reményeket helyeznek a pápai segítségbe, és cserébe nagy sikereket ígérnek. Meg fog bízni egy felügyelőt (proveditore), aki ismeri a viszonyokat, hogy gondoskodjon a szükséges dolgokról.

Illustrissimo et Reverendissimo Signor mio padron colendissimo

Dopo ch'io scrissi la settimana passata³⁵ a Vostra Signoria Illustrissima di che le mando il duplicato con questa, non ho ricevuto sue lettere, che ne l'ordine di costi di 22 di Febraro me n'ha portate, et quello del primo di Marzo non è ancora arrivato se bene da tutti gli altri ne ho havute per via di Venetia, che vengono sempre qui in quindici giorni, si come gli scrissi con l'altra, si che è molto meglio di tener quella strada, perche anco quando sarò andato a Vienna tornerà piu a proposito. Io le dissi con l'ultima del abboccamento fatto con il prencipe di Transilvania, rimettendomi nel particolare suo a quello, che gli havessino scritto monsignor di Cremona et monsignor Visconti, il qual monsignore Visconti si parti otto giorni sono per andare dietro al prencipe, che s'era partito tre giorni avanti, et sarà andato con molta piu diligentia, che non esso monsignore, et del viaggio loro non ho poi sentito altro, ma qui sono altrettanto mal satisfatti del prencipe di quello, ch'esso mostra esser disgustato di loro, sicche non si puo credere niente di bene, se non per mezzo interesse di ciascuno, et credo io, che tutti harebbono una gran voglia di lassar da parte la guerra; purché trovassino il modo di accomodarsi con il Turco. Ma hoc opus, perche il Transilvano restando in casa sua non ha di che fidarsi, et questi altri non troveranno conditioni che non li sia di spesa, et di travaglio quanto la guerra, la qual dicono tuttavia di voler fare con ogni sforzo possibile, et di voler porger mano alli Vallachi, et alli Bulgari, li ambasciatori di quali sono stati qui a domandare aiuto, et a promettere di voler far gran mottivi contro alli Turchi, di che gli ho animati con parole, poiche anco da me sono stati perche li raccomandandi a nostro signore si come ho promesso di fare, et a quello vaivoda di Vallachia ho scritto una lettera animandolo, si come me l'ha ricerca il suo ambasciatore et credo che questi sarebbono buone conseguenze, mentre che le cose nostre caminassero bene, ma dalla nostra debolezza et fredezza non so che mi sperare, se non effetti simiglianti. Dolgonsi questi ministri del imperatore del Transilvano, che egli quest'anno passato sia stato molto meno vigoroso dell'altro anno, di spiriti, et di forze, non ostante l'haver havuto 30 mila fiorini il mese da sua santità, piu d'altretanti da sua maestà, et cento mila scudi dal re de Spagna,³⁶ con li quali credevono che dovessi fare mirabilia, et ch'egli non è venuto ad unirsi con loro, se non con sei mila persone, che anco il giorno della battaglia furno i primi a salvarsi con la fuga. Egli si duole di non havere hauto l'assistenza di genti, che li fu promessa, et che perciò tentò inutilmente l'impresa di Temesvar,³⁷ nella quale consumo la gente, et li dinari, et hora gli pare che lo abbandonino del tutto, poi che non gli hanno date parole se non generali, et in somma passano rancore, che possono partorire ogni giorno piu sconfidentia, perche li Tedeschi dicono che mai più combatterebbono in compagnia de Transilvani, et per il contrario li Transilvani in compagnia de Tedeschi. Dicono che il Transilvano habbi comprato qui molte gioe, et in particolare una mezza lunetta tutta composta de diamanti, dal che cavano che egli si

³⁵ Ld. 2. sz. iratot.

³⁶ Az Erdélynek szánt spanyol segélyről: SZILAS, 2001, 74–76NIEDERKORN, 1993, 209.

³⁷ Temesvár ostromáról: TÓTH, 2000, 279–280.

sia fatto sotto un poco di letto di denari, et che egli vadia provedendo per placare li Turchi, con li doni secondo il solito, et massime ch'io ho inteso che sendogli stato detto qui, che haveria dovuto a questi ministri principali, egli habbi risposto che l'altra volta che fu qui ci lassò molti migliaia de ducati, et che anco questa non erano pochi quelli che haveva donati, et che in tal maniera gli metteva piu conto spendere alla porta del Gran Turco, se che in questa unione del Transilvano calculi Vostra Signoria Illustrissima che fundamenti possiamo fare a nostro proposito. Quello ch'io habbi trattato con sua maestà et con li ministri, dopo la prima audienza lasserò che Vostra Signoria Illustrissima lo comprenda dalle scritture date loro, che ne mando copia con questa.

La prima è una memoria di quello che havevo detto a sua maestà in voce cavato dall'instruptione di sua santità et da quel discorso ch'era con essa instruptione. La seconda contiene le domande, ch'io ho fatte, in caso che se conduca la gente del ricevimento et trattamento che se le deve fare.

La terza è un biglietto ch'io procurai che scrivesse a sua maestà don Guglielmo di San Clemente ambasciatore di Spagna, per sollicitare il dar satisfationi a sua santità.

La quarta è un'altro biglietto scritto da me pure a sua maestà per farli sapere che ancora non havevo havuto risposta di cosa alcuna se non molto in generale et che era bene venire a particolari.

Hanno dato risposta alla seconda, come Vostra Signoria Illustrissima vedrà in essa copia nel margine delle domande et mi pare che promettino assai prontamente procurare che sia dato quello, che si ricerca, all'essecutione di che io sarò molto sollicito, come sarà tornato il corriere con la resolutione di quello che sua santità harà deliberato, et questa scrittura me l'ha data sua maestà di propria mano hieri, che me fece di novo chiamare all'audienza, nella quale io feci instantia che facesse anco rispondere in scritto all'altre cose, proposte per parte di sua santità, et mi disse che sarebbe stato fatto, ma non si se seguirà a tempo, ch'io ne possa mandar copia con questa però io andrò scrivendo confusamente quello, che s'è discorso cosi con sua maestà, come con il signor Trauzen et con il Pezzen, alli quali sua maestà dette carico di trattare con meco, trovandosi il signor Ronfo al quanto indisposto di podagra, o catarro, o altro suo male, et veramente che ogni giorno ho trattato con qualch'uno di loro, sendo stato molto ansio di spedire questo corriere, ma sino a hora non l'ho possuto fare, non mi parendo di poter scrivere cosa, dalla quale sua santità potessi fondatamente fare le sue deliberationi. Dicono in generale che questo anno sua maestà farà ogni suo sforzo per essere in compagnia con buon recapito, et che le contributioni delli suoi stati et dell'altre provincie già sono come determinate nelli seguenti modi:

	fanti	cavalli
Slesia Moravia Austria et Tirolo daranno numero	12 000	numero 5 000
Suevia	4 000	
Baviera et circoli	2 000	
La nobiltà di Svevia Franconia et Rheno		1 000
Franconia il circolo		1 000

	fanti	cavalli
Sassonia Superiore		1 000
Sassonia Inferiore		1 000
Vestfalia		500
Il circolo d'elettore del Rheno		1 000
Il circolo del Rheno	2 000	
La nobiltà d'Elstatia		300
	20 000	10 800 ³⁸

Il regno di Boemia contribuisce 900 mila taleri,³⁹ a disposizione di sua maestà, ma come essi medesimi dicono non si può far certo assegnamento se non della metà, o delli duo terzi, et di questi sua maestà ne fa assoldare semila fanti et mille cavalli forastieri, che saranno 3000 Valloni sotto il barone di Sciomburgh⁴⁰ ch'è il capitano della guardia di sua maestà, et già è partito de qui con le sue speditioni, l'altri 3000 fanti Lorenesi, condotti dal colonello Orfeo,⁴¹ che alli 7 di questo si trovava a Venetia, et dicono haver sue lettere che haveva ricevuto li recapiti, et che la genti sarebbe presto in punto per venire a questa volta. Li 1000 cavalli saranno condotti da diversi et già sono qui alcuni, che ne offeriscono, et se si havrebbe anco maggior quantita, soldati vecchi, se ci fussino danari per assoldarli.

Restano le contributioni d'Ungheria, che per ancora non sono finite, et le discorrono 10000 fanti, et 10000 cavalli, ma si contentano che si calculino per metà. Tutto questo s'intende, oltre alli presidii ordinarii, et a quello, che potrà mettere insieme l'arciduca Ferdinando.

Dicono havere in ordine tutte le provisioni necessarie per munitioni, et vettovaglie, armate barche per ponti, et per servitii in grande abundantia, cavalli, et in altra cosa, per poter ben campeggiare, con l'artiglieria, et che la spesa di tutte queste, insieme con quella de presidii ordinarii va tutta a carico proprio di sua maestà, come Vostra Signoria Illustrissima vedrà per la copia d'una lista, che sarà con questa.

Ha sua maestà et questi ministri mostrato di aggradire li ricordi, che ho dati a nome di nostro signore, et sua maestà mi disse hieri che voleva ringratiare sua santità di questo, et della prontezza del havermi mandato qua con li aiuti proposti. Si scusa che per hora non poteva scrivere di sua mano. Stando molto incattarato, il che è certamente vero, perche lo viddi con le labbra scorticate, et con una guancia un poco gonfiata. Dice bene che subito che possa scriverà di suo pugno, et si raccomanda con ogni maggiore affetto, promettendo di havere sempre memoria come buoni figli della paterna protettione, che sua santità tiene di lui. Dice d'haver molto innanzi la pratica della dieta generale, et che spera farla a tempo, che gli aiuti potranno cominciare a servire il presente anno. Che

³⁸ A császári hadsereg 24 ezer főre becsült összlétszámáról: PÁLFFY, 1997, 63.

³⁹ A januárban összehívott cseh országgyűlés e tárgyú végzéseiről: *Böhmische Landestagsverhandlungen* IX, 395, 404.

⁴⁰ Adolf von Schwarzenberg császári generális, a bécsi helyőrség parancsnoka.

⁴¹ Orfeo Galliani tábori haditanácsost 1596–97-ben is megbízták toborzással: BAGI, 2011, 135.

vuol fare instantia, come sua santità gli ha ricordato di havere appresso di se persone delli elettori, et delli altri principi et stati, per poter con autorità trattare et risolvere il benefitio publico, et che vuole abbracciare la guerra contro il Turco con più ordine del passato, et mantenere di continuo nerbo di essercito di gente forastiera. Del muoversi sua maestà non sento risposta, che ne dia speranza, mi vien ben detto da qualch'uno che tal volta sua maestà ne ha mosso parole, et che si fussino fomentate, et ricordate a tempo dalli ministri principali, che forse se ne vedrebbe effetto.

Non ho lassato oltre a quello che ho messo in scrittura⁴² di dare molta prescia a sua maestà di voltar forze in aiuto dell'arciduca Ferdinando, per la parte della Croatia, mettendo in consideratione, che se alli confini della Dalmazia, Bosna et Schiavonia, si vedesse un essercito formato, se potria sperare gran progresse, con li sollevamenti de cristiani soggetti al Turco, con tutto ciò non ha voluto sua maestà acconsentirmi che li aiuti di sua santità si destinino questo anno per quella banda. Se ben dice, che haverà pensiero a questo ricordo, mettendo però in consideratione, che quello è paese sterile, che non può nutrire grosso essercito, al che li ho risposto, che la medesima difficoltà harebbe il Turco, che conduce li esserciti tanto più da lontano, et che tanto più se li difficulteria con le sollevationi, che potessimo seguire. Vedo anco che per quest'anno sua maestà ha la speranza in quella parte delli aiuti del Gran Duca, che oltre a quello, che sua altezza disse a me, dicono haverne per altra strada notitia, et facilmente accetterano che il signor don Giovanni de Medici vada li locotenenti dell'arciduca Ferdinando, et pare che sperino che condurrà seco due mila fanti. De capi principali dell'essercito non so io sia per ancora fatta deliberatione se non del generalissimo l'arciduca Massimiliano. Il luogotenente generale, non lassano d'havere in consideratione il duca di Ferrara, et quello di Mantova, ma credo io più per discorso, che con fundamento, et sarà facil cosa che questo carico non si dia a nessuno. Il maestro di campo generale, tornerà forse nel marchese di Burgau, se già non lo facessino generale nell'Ungheria Superiore come ragionano.

Il generale dell'artellaria, intendo che sua maestà ha inclinatione a Echembergh⁴³ non havendo satisfatione di don Giovanni Prenestano,⁴⁴ al qual daranno carica facilmente sopra le genti di Moravia, et Slesia, il quale Echembergh sento lodare per un buon soldato, ma non so che habbi particolare pratica di artegliaria.

Conducono di Fiandra Giorgio Basti Albanese,⁴⁵ che sarà bonissimo per commandar cavalleria, et un capitano Lamberto Hansnuch,⁴⁶ che dicono essere buon soldato.

La gente Unghera sua maestà non la lasserà tutta sotto il Palfi, ma anco ne darà al Nadasti, che se fusse cattolico, saria reputato persona piu salda.

De Tiefepoch restano satisfatti, però se bene horamai è vecchio decrepito, credo nondimeno che lo lasseranno al comando dell'Ungheria Superiore. Mi feciono instantia

⁴² 3. sz. irat.

⁴³ Ruprecht von Eggenberg, a tábori tüzérség főparancsnoka.

⁴⁴ Johann Pernstein Obrist Zeugmeister. ASV Fondo Borghese III, vol. 109D, fol. 88r, 216r.

⁴⁵ Giorgio Basta generális, később erdélyi főparancsnok.

⁴⁶ Róla közelebbit nem tudunk.

nel mio arrivo qui, che in luogo d'una parte delli Italiani, che sua santità prometteva, si pagassi un regimento de Valloni, ma io sono sempre stato duro, si perche non è bene scemar tanto il nerbo delli Italiani, che ci fussino poi tanto debole, che non fussino rispettati, et si anco perche io credo che de Valloni havranno difficoltà, in condurne quanti disegnano, et già loro stessi lo confessano, et dubitano haver difficoltà di farli passare per li stati di questi principi protestanti.

Circa le imprese discorrano diverse cose, et fanno gran fundamento sopra un offerta del colonello Orfeo, che li prometti in poche settimane farli racquistare Ghiaverino. Consigliano altri, che si attachi Agria, dicendosi havere avviso che non sia niente refortificata, et che ci siano strade note alli nostri, che c esi potrà entrare senza che li Turchi se ne accorgino. Molti son quelli che vorrebbero tornare a quello Advan, et a Solnoch, li quali dicono esser luoghi da impatronirsene prestissimo, et che di quivi si apre la strada di darsi mano con il Transilvano per la parte di Lippa, per far l'impresa di Temisvar, et cosi dare animo dalli Bulgari, et alli Vallachi, con speranza di assaltare Belgrado, o passare il Danubio, se il Turco ci lassasse padroni della campagna.⁴⁷ Ma alcuni et tra questi sono gli Ungari propongono l'assediare Buda et Peste, et in un medesimo tempo far scorrere un nerbo di gente ad Esechio, et quivi fare un forte, et lassarlo presidiato, sin tanto che si stesse all'assedio di Buda, acciò il Turco non potesse per quel passo venire a soccorrere, et in tanto dare il questo a quel paese, ch'è tra Pesto, et Esechio, nel qual caso dicono si renderebbe poi per sempre difficile al Turco il fare quel passaggio ma io non credo che sia da fare capitale di nessuna di questi oppinioni, se non per discorso sed capere consilium in arena, et soprattutto non si consumare sotto piazze, mentre che non si sappia con che sforzo venghi il nemico et che se li havesse poi a cedere la campagna, senza haver modo d'occorrere dove lui si voltasse.

Ho voluto discosserli tutto quello, che ho inteso, accio da questo sua santità deliberi quello, che voglia fare, in materia delli aiuti, che disegna di dare a sua maestà, perche io non mi sono obligato a cosa alcuna se non di referire quanto mi hanno fatto sapere. Ma dico bene che fanno grandissimo fundamento sopra questi aiuti di sua santità et che se li prometono molto certi forse misurandoli dal lor bisogno. Et se sua santità se risolve di mandare la gente, non bisogna punto tardare, a far le speditioni, et cominciarla a spingere, sopra a di che oltre a quello, ch'io publicai, et che lassai in nota al signor cardinale Aldobrandini gli mando anco un poco d'istruzione, et credo che la gente si possa assicurare, che sarà molto meglio trattata dell'altra volta. Così da ministri dell'imperatore come dalli nostri capi, et non è punto da stracurare l'havere un buon commissario al quale io agiungerò un proveditore, che sia pratico del paese et andrò di continuo pensando alle cose, che saranno necessarie provedere et stabilire di qua, non fermando però cosa necessaria sino che non ritorna questo corriere, che è bene che Vostra Signoria Illustrissima rimandi quanto prima, perche io poi subito disegno di andarmene a Vienna ad'abbraccarmi con li arciduchi Matthias, et Massimiliano, et con li altri ministri et forse verranno qui avanti ch'io mi parta, che sarebbe più a proposito

⁴⁷ KRUPPA, 2014, 341, 343.

per stabilire meglio il tutto con sua maestà, et con questi ministri. Ch'è quanto ho da dirli per hora con baciarli le mani, et humilissimamente li santi piedi di nostro signore, et prego Dio per ogni felicità, et maggior contento.

Di Praga alli 17 di Marzo 1597.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

humilissimo et affettuosissimo servitor

Giovanni Francesco Aldobrandini

Rövidítések és irodalomjegyzék

ASV

Archivio Segreto Vaticano

Fondo Borghese
Segr. Stato

Segreteria di Stato
Particolari

*

BAGI
2011

BAGI Zoltán Péter: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban: hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*, Budapest, 2011.

BANFI
1939

Florio BANFI: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. (1939) 213–228.

*Böhmischen
Landtagsverhandlungen*
IX

Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit, IX (1595–1599), hrsg. Kamil KROFTA–Johann Friedrich Novák, Prag, 1897.

BRUNELLI
2018

BRUNELLI, Giampiero: *La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601)*, Roma, 2018.

EVANS
1973

EVANS, Robert John Weston: *Rudolf II and His World. A Study in Intellectual History, 1576-1612*, Oxford, 1973.

- HOPP
1992
HOPP Lajos: *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban*, Budapest, 1992.
- JAITNER
1984
Die Hauptinstruktionen Clemens’VIII. für die Nuntien und Legaten an den Europäischen Fürstenhofen 1592–1605, hrsg. Klaus JAITNER, Tübingen, 1984.
- KANÁSZ
2019
KANÁSZ Viktor: *Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről*, In: *Castrum. A Castrum bene Egyesület folyóirata*, 22. (2019) 79–92.
- KENYERES
2013
KENYERES István: *A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig*, In: *Történelmi Szemle*, 55 (2013) 541–568.
- KRUPPA
2003
KRUPPA Tamás: *Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez*, In: *Századok*, 137. (2003) 3. sz. 603–651.
- KRUPPA
2004
KRUPPA Tamás: *Erdély és a Szentszék kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez (Fabio Genga római tárgyalásai 1594 és 1596-ban)*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 4. sz. 1166–1193.
- KRUPPA
2018
KRUPPA Tamás: *Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális meghiúsult erdélyi hadivállalata 1595–1596-ban*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 3. sz. 662–679.
- Magyar nyelvű feljegyzések*
Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából: Szamosközy István történetíró kézírata XVII. század eleje, bev. SINKOVICS István, Budapest, 1991.
- NIEDERKORN
1993
Jan Paul NIEDERKORN: *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolf II. (1593–1606)*, Wien, 1993.
- PÁLFFY
1997
A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete: 1597–1997, kiad. PÁLFFY Géza, szerk. HERMANN István, Pápa, 1997.

PERJÉS
1999

PERJÉS Géza: *Seregszemle: hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, 1999.

SZILAS
2001

SZILAS László: *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*, ford. ÖTVÖS Péter, Szeged, 2001 (METEM könyvek, 34).

TÓTH
2000

TÓTH Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, Szeged, 2000.